

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНОМУ СЕЛЯНОЗНАВСТВІ: ДОСВІД БІЛОРУСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Відстань у два десятиліття, що віддаляє нас від появи на політичній карті Європи України і Республіки Білорусь, виявилася не надто плідною для наукових контактів між українськими та білоруськими істориками. Період пасивного очікування «ліпших часів» для співпраці явно затягнувся, що й надалі не сприяє оптимізації розвитку наукових студій двох країн. Прагненням подолати окреслений якщо не вакуум, то вже точно нічим не виправдану і, як нам видається, дещо штучну мінімізацію професійних зв'язків, продиктований намір відстежити процес теоретичного осмислення та практичного використання міждисциплінарного підходу — одного з найефективніших прийомів історико-наукового пізнання — у селянознавчих студіях білоруських колег.

Передусім вкажемо на виразну домінацію ідеї синтезу, єдності глобального бачення в багатьох сучасних дискурсах, автори яких усвідомлюють, що надмірна «департаменталізація» дослідження історичних подій, явищ, процесів веде до втрати смислів. Аналіз минувшини продуктивніший якраз тоді, коли методологія історії як така споріднена з потенціалом культурної антропології, історії ментальностей, мікроісторії, локальної соціальної історії, історії повсякдення, усної історії, екологічної історії, а також спектру суміжних наук (соціології, демографії, психології, лінгвістики, літературознавства, математики, інформатики та ін.). З цього приводу сучасні російські історики В. Високова та М. Сосновський, що прагнуть мислити категорією універсальної історії, заявляють цілком однозначно: «Одним із основних чинників складання «нової історичної науки», та й всієї гуманітарної парадигми, є міждисциплінарний синтез» [1, 171].

В історіографії проблема представлена низкою праць, які, утім, важко назвати ґрунтовними. Тобто такими, що забезпечують більш-менш вичерпне її тлумачення. Цю оцінку поширюємо навіть на частину дисертацій. Зокрема, нещодавно захищена І. Мельниковим кандидатська дисертація «Соціально-економічна історія Білорусі періоду капіталізму (1861–1914 рр.) у польській історіографії» містить лише окремі елементи міждисциплінарного синтезу. Передусім щодо початків формування національної самосвідомості білорусів, «пробудження білоруської нації» [2, 2–5]. Беручи до уваги, що нам уже довелося критично аналізувати трьохтомне монографічне дослідження білоруських істориків під загальною назвою «Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да 1996 г.» [3, 172–173], тепер назвемо тільки ті спеціальні студії, в яких ситуація виглядає дещо оптимістичніше. Це передусім доповіді (статті) Я. Яскевича [4], П. Терешковича [5] та А. Житко [6], виголошені на Міжнародній науковій конференції у Мінську в 2006 р., сповіщення їхнього колеги Л. Ширко, котрий

висловився з цього питання дещо пізніше [7]. Надто потрібно відмітити ґрунтовність праць Д. Карєва, якого можна вважати провідним фахівцем сучасної білоруської історіографії епохи модерності [8].

Беручи до уваги факт фрагментарності історіографічного доробку з порушеної проблеми, доречно згадати кілька останніх дискусій на Міжнародній науковій конференції «Історична наука, історична пам'ять і національна свідомість модерної доби в Україні, Білорусі та Польщі», що відбулася 21–23 жовтня 2010 р. у Черкасах. Тією чи іншою мірою проблема актуальності й водночас доцільності міждисциплінарного синтезу в сучасному історіографічному полі Білорусі прозвучала у доповідях В. Масенка, В. Ващенко, Ю. Присяжнюка (Україна), Д. Карєва, А. Чернякевича (Білорусь), А. Миколайчака (Польща), Л. Горизонтова (Росія). Ще переконливіше і ствердніше про це говорив відомий український історіограф Л. Зашкільняк у своєму виступі на пленарному засіданні IV Міжнародної наукової конференції «Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX — першій половині XX століття», яка відбувалася дещо раніше — 27–29 вересня 2010 р. у Брюховичах (під Львовом). Він акцентував увагу на міждисциплінарному підході щодо такої делікатної сфери зв'язків, яка існує й може бути вербально прояснена між історіографією та історичною пам'яттю.

Мета нашої розвідки — з'ясувати досвід і перспективи білоруської історіографії щодо використання міждисциплінарного підходу, обравши для цього сферу селянознавчих студій.

Докладно знайомлячись із доробком сучасних білоруських істориків, маємо підстави вважати, що їхня обізнаність та практичний інтерес до теоретичного надбання західноєвропейських вчених, де проблему міждисциплінарного підходу поставлено і трактовано в контексті рефлексій на «олюднення історичної науки», захоплення й відповідей на історичну антропологію, мікроісторію, усну історію, постмодернізм, помітно зростає. Так чи так вони долучаються до тієї оптимістичної думки, що так звана нинішня методологічна криза є надуманою, а історіографія врешті-решт має бути «більше цілісною і само-рефлексивною» [9, 4].

Оскільки в останні десятиліття найпомітніший вплив на історичну науку (на білоруську історіографію все ж меншою мірою) справляв власне постмодернізм, це спонукає в контексті проблеми, що нас цікавить, приділити цій «незручній» парадигмі більше уваги. Постмодернізм серйозно позначився на методології «традиційної» історіографії. Нещодавно він навіть претендував на щось якісно нове, таке собі найвище теоретичне досягнення історичної науки. Варто зазначити, що на самій методиці історичних досліджень постмодерністська філософія історії позначитися не могла, бо не мала як. Це досить дивний парадокс, адже саме у другій половині XX ст., коли про себе заявив постмодернізм, тривав процес надзвичайного вдосконалення методів дослідження джерел — писемних, аудіовізуальних, матеріальних. До того ж при цілковитій непричетності цього самого постмодернізму, який ігнорував основні питання багатогранності методики історичного дослідження. Як, між іншим, і співвідношення між історичним джерелом та позаджерельним знанням.

З метою ліпше прояснити спосіб мислення та «межі користі» постмодерністів у ділянці історичної науки, коротко окреслимо погляди таких творців цієї теорії, як француз Мішель Фуко, американець Гейден Вайт, голландець Франк Анкерсміт. Перший дійшов висновку про вірогідність існування «альтернативної» історіографії з різноманітними варіантами інтерпретації подій. Другий відкинув можливість ширшого історичного синтезу, макрокосмосу, за яким стоять певні ідеї (дух доби та ін.), у такий спосіб проігнорував доцільність залучення законів історії. Схильний наполягати, що немає явного і безпосереднього зв'язку між так званими причинами й наслідками, а тільки, знаючи наслідки, історики починають підшукувати для них причини. Третій узагалі заперечив поняття історичної правди, позаяк, на його переконання, саме історик творить минуле, що постає у вигляді метафори. Результатом таких заперечень достовірності історичної науки стає підрив сцієнтизму, підміна реконструкції того, що щось трапилося в минулому, «грою інтерпретацій» [10, 77].

На нашу думку, в інтерпретації «грають» не тільки постмодерністи, а й «традиційні» історики. Нерідко в той спосіб, що ігнорують навіть найзначніші здобутки модерної історіографії XX ст. При цьому послуговуються спрощеними підходами (та ж втрата сцієнтизму, але з іншого боку), вони виявляються неспроможними враховувати сегменти «здорового глузду», які рельєфніше постають якраз у візіях постмодерністів. Зокрема й у погляді на співвідношення історик — історичне джерело — науковий текст. Тож нефаховість і дилетантизм однаково болісна для історіографії з двох сторін.

Попередній висновок, який постає у, так би мовити, теоретичній площині пропонованого аналізу, полягає в тому, що тривалий час критикована макроісторія не є виключно однією «політично підозрілою» парадигмою. А відмова від неї на догоду мікроісторії та іншим «постмодерним симпатіям» призводить до втрати перспектив аналітично-синтетичних досліджень. І це тоді, коли інтердисциплінарні студії з'явилися набагато раніше і своєю появою вже точно не мають завдячувати постмодернізму. Як і компаративізм, що побачив світ ще в царині етнології середини XIX ст. До таких міркувань спонукає думка самого Ф. Анкерсміта: «...Постмодернізм не відкидає наукової історіографії, а лише притягує нашу увагу до модерністського кола, яке хоче переконати нас, начебто поза ним нічого не існує. Тим часом поза ним лежить вся сфера мети і сенсу історії» [9, 82].

Окреслений інтерес до філософії й методології селянознавчих студій зумовлений внутрішніми дисциплінарними поворотами в рамках історичної науки, а також її завданнями стосовно сучасної науки в цілому. Конкретніше він мотивований тим, що і раніше, і тепер методологія історичної науки виконувала першочергову функцію забезпечення пріоритетів пошуків у соціально-гуманітарній царині [4, 127]. Позаяк методологія історичної науки становить сферу раціонально-рефлексивного знання, спрямована на вивчення методів, шляхів і механізмів формування та функціонування історіографії, його регулятивних принципів, сутності, структури й міждисциплінарних зв'язків, провідне місце в ній належить міждисциплінарному синтезу. Проте в наукових дослідженнях

(монографіях, статтях, доповідях), як і дидактичних виданнях, ситуація виглядає майже протилежною. Таку картину спостерігаємо, зокрема, щодо висвітлення історії білоруського селянства XIX та XX століть. Зазвичай, у текстах натрапляємо на всевладдя все того ж економічного детермінізму. Так, у навчальному посібнику для вищої школи, що побачив світ у 2004 р., показовим є вже перше речення книги. Її автор П. Чигринов починає знайомити читача з минувшиною своєї країни стереотипно: «Відправним ступенем у поступальному соціально-економічному розвитку людського суспільства, як це прийнято вважати, є первіснообщинний лад» [11, 9]. «Єдино науковому» формаційному тлумаченню історичного процесу він не зраджує й надалі. Щоправда, робить такий же комплімент і стосовно націоналізованої історіографії. У передмові до книги зазначено: «Протягом століть (білоруський етнос. — Ю. П.) вимушений був у кривавій боротьбі з загарбниками захищати свою землю і своє право на життя, зберігаючи та примножуючи культурно-духовну спадщину предків» [11, 5]. Утім, таких відступів у тексті не так і багато. Автор, вочевидь, усе ще боїться громадських звинувачень у «націоналістичному» історіописанні. Докладне знайомство зі «словом і духом» праць, присвячених національному рухові в Білорусі, дає додаткові підстави так думати. У них привертає увагу навіть сама лексика, яка явно з арсеналу радянської історіографії. Ось цитата з автореферату кандидатської дисертації М. Щавлинського, захищеної в 2000 р.: «Не признавши Радянської влади в Білорусі, національні партії повели боротьбу за створення окремої від Радянської Росії Білоруської буржуазно-демократичної республіки» [12, 16–17].

З огляду на це, виникає питання: чим же підсилено методологію досліджень, яка зазнала мало змін у пострадянський період? Ведучи мову про «всю повноту життя своїх предків», П. Чигринов керується не новими підходами, а акцентує увагу на традиційних мотивах та труднощах — любові до Батьківщини, «білих плямах» в історіографії тощо. При висвітленні аграрної проблематики він не бачить і, відповідно, не використовує ніяких нових епістемологічних можливостей. У тексті відсутні нові пояснювальні схеми, тому, приміром, у середині XIX ст., напередодні скасування кріпосного права селянство так само «обезземелене», «жорстоко експлуатоване», «класово невдоволене» [11, 340]. Водночас у оцінці самої Великої реформи 1861 р. панують ті ж стереотипи: «Становище кріпосних селян змінювалося корінним чином» [11, 341]. Автор послідовно ігнорує весь пізнавальний потенціал міждисциплінарного підходу, напрацьований модерною історіографією. Ведучи мову про «нещасне і знедолене село», навіть не пробує зав'язати з ним діалогу. У всьому, згідно з його логікою, винна держава, уряд, самодержавство, а сільський простолюд живе й діє лише в рамках тих умов, які йому визначала центральна та місцева влада. Певним методологічним компромісом у підходах до тлумачення селянської історії можна вважати визнання факту, що пересічні хлібороби «не прийняли оголошеної їм свободи» [11, 343]. Але й у цьому разі автор залишається на малопродуктивних соціально-класових позиціях, уперто не помічає можливості антропологічного підходу.

Про збереження традицій радянського історіописання в білоруському селянознавстві нагадує згадане вище трьохтомне монографічне дослідження під загальною назвою «Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да 1996 г.». Його другий том, який побачив світ у 2002 р. («Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г.»), присвячений процесам другої половини XIX — початку XX ст. [13, 2]. Міркуючи в річищі термінів «капіталізм», «аграрно-буржуазні реформи», «розвиток продуктивних сил», «класова поляризація села», автори залишили поза увагою перспективу показати селян як «живих людей», розміщених у контексті епохи. Вона ж, як відомо, далеко не скрізь і не завжди визначалася «зміною формацій» [14, 540]. Іншими словами, проігноровано напрацювання модерних і постмодерних студій, а внутрішній світ хліборобської людності, яка становила більшість населення й відіграла винятково важливу роль в історії дореволюційної (тобто дорадянської) Білорусі, подано у форматі коротких етнографічних описів. Покажемо тут є загальний висновок видання: «Погляди й уявлення білоруського селянства, його історія, національний характер, прагнення та здібності виявилися в декоративно-прикладному мистецтві, яке постало своєрідною об'єднуючою ланкою між духовною та матеріальною культурою» [13, 530]. Це дає підстави вважати, що білоруські історики-селянознавці й дотепер віддають перевагу узагальненням, притаманним традиціям радянської історичної думки 1970–1980-х рр.

І все ж докладне знайомство з новітніми історіографічними працями білоруських колег уможливило розуміння рівня їхньої готовності до роботи за тими якісними стандартами історіописання, які для багатьох європейських дослідників уже давно стали тривіальними. Корисними з них варто вважати теоретичні викладки, що їх, зокрема, прийнято пов'язувати з трьома поворотами школи «Анналів» — «історичним» — «прагматичним» — «лінгвістичним». Уже згадуваний Я. Яскевич зазначає, що ця спадщина «досить наочно й чітко охоплює та концентрує в собі... динаміку методологічного дискурсу соціально-гуманітарних наук, формуючи новий тип глобальної філософсько-методологічної рефлексії, пов'язаної з включенням в її арсенал ідеалів холізму, цілісності, плюралізму, толерантності, діалогу, синтезу, розуміння та взаємозбагачення» [4; 15, 3–5].

Отже, перспективи розвитку сучасних селянознавчих досліджень криються у площині взаємного компромісу постмодерністської версії історії з її на сьогодні головною «опозиціонеркою» — універсальною історією. У цьому контексті науковий дискурс визначається феноменом методологічної рефлексії. Щоразу, тобто в кожному конкретному дослідженні, мова йде про виявлення специфіки, суб'єкт-об'єктних відносин, принципів історичного знання, а також про оптимізацію структури та характеристику використовуваних методів історичного пізнання. Утім, у білоруській історіографічній традиції заклики залучати міждисциплінарні підходи, розширювати методологічний арсенал, конструювати кооперацію та інтегрувати наукові методи, які тепер частіше й частіше лунають із трибун наукових форумів у цій країні, місцевими істориками-аграрниками ще не почуто. Принаймні, про це свідчить аналіз виявлених

і проаналізованих нами узагальнюючих праць, що побачили світ у пострадянські десятиліття.

Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо у залученні до аналізу матеріалів наукових конференцій, передусім краєзнавчих, а також праць білоруських істориків, опублікованих у зарубіжних виданнях.

1. Див.: *Высокова В.В., Сосновский М.А.* Универсальная история в современной историографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — Вып. 18. — Москва: ЛКИ, 2007.
2. *Мельнікаў І.В.* Сацыяльна-эканамічная гісторыя Беларусі перыяду капіталізму (1861–1914 гг.) у польскай гістарыяграфіі: Автореф. дисс... канд. гістар. навук. — Мінск, 2010.
3. *Присяжнюк Ю.П.* Рец.: Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён. — У 3 т. — Т. 2. Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З.Е. Абезгауз, Х.Ю. Бейлькін, А.Р. Бухавець та ін. / Пад рэд. В.П. Панюціча. — Мінск: Беларуская навука, 2002. — 552 с. // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки. — Вип. 66. — Черкаси: ЧНУ, 2005.
4. *Яскевич Я.С.* Междисциплинарные стратегии современной методологии исторической науки // Материалы Международной научной конференции «Проблемы методологии исследователей истории Беларуси» (г. Минск, 26–27 октября 2006 г.) / Ред. колл.: А.А. Коваленя и др. — Минск: Белорусская наука, 2008.
5. *Терешкович П.В.* «Постмодернистские» концепции генезиса и развития наций и национальных движений // Материалы Международной научной конференции «Проблемы методологии исследований истории Беларуси» (г. Минск, 26–27 октября 2006 г.) / Ред. колл.: А.А. Коваленя и др. — Минск: Белорусская наука, 2008.
6. *Жытко А.П.* Некоторые проблемы истории Беларуси периода капитализма і методалагічныя падыходы да іх вырашэння // Материалы Международной научной конференции «Проблемы методологии исследований истории Беларуси» (г. Минск, 26–27 октября 2006 г.) / Ред. колл.: А.А. Коваленя и др. — Минск: Белорусская наука, 2008.
7. *Ширко Л.Ф.* Теоретические аспекты структурного анализа белорусской историографии // Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША» (г. Мінск, 28 сакавіка 2008 г.) / Ред. колл.: В.А. Білецькі і ін.: У 2 ч. — Ч. 2: Гістарыяграфія новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША: даследаванні, праблемы, пошукі. — Мінск, 2008.
8. *Карев Д.В.* Белорусская историография в конце XVIII — начале XX вв.: Автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора ист. наук по специальности 07.00.09. — Минск, 1995.
9. Будучыня гісторыі: зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / Склад. Г. Сагановіч; пер. з англ. Л. Баршчэўскі, І. Ганецкая, М. Раманоўскі; навук. рэд. Г. Сагановіч. — Мінск: Медысонт, 2008.
10. *Анкерсміт Ф.* Гістарыяграфія і постмадэрнізм // Будучыня гісторыі: зборнік артыкулаў па сучаснай гістарыяграфіі / Склад. Г. Сагановіч; пер. з англ. Л. Баршчэўскі, І. Ганецкая, М. Раманоўскі; навук. рэд. Г. Сагановіч. — Мінск: Медысонт, 2008.

11. *Чигринов П.Г.* История Беларуси с древности до наших дней: Учебное пособие. — Минск: Книжный Дом, 2004.
12. *Щавлинский Н.Б.* Белорусское национальное движение в годы первой мировой войны (1914–1918 гг.): Автореф. дисс... канд. истор. наук. — Минск, 2000.
13. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён. — У 3 т. — Т. 2. Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З.Е. Абезгауз, Х.Ю. Бейлькін, А.Р. Бухавець та ін. / Пад рэд. В.П. Панюціча. — Мінск: Беларуская навука, 2002.
14. *Присяжнюк Ю.* Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. — Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2007.
15. Веснік Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы. — Серыя 1: Гісторыя, філосафія, паліталогія і сацыялогія, культуралогія, мастацтвазнаўства, педагогіка, псіхалогія, правазнаўства, філалогія. — Гродна: ГрДУ, 2007.